

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ دلشاد رسول کسانہ، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن

SHORT STORIES OF SALEEM KHAN GIMMI

سلیم خاں گیمی دی افسانہ نگاری

Abstract

Saleem Khan Gimmi is one of the first writers of Punjabi short story. His stories represent true picture of Punjab as pre-partition era. His characters, atmosphere and setting of his stories depict true picture of customs and culture of rural Punjab. In spite of living in urban area, he never forgotten his rural past. He based his stories on partition of Sub-Continent. In this research article, the technical and literary characteristics of his two books of short stories "Lahoo Di Khushboo" and "Turday Paer" will be analyzed.

Keywords: Short story, Prepartition, Era,
Customs, Culture,

کسے علاقے یا قوم دی سیہان تے مزاج بارے جان لئی علاقے یا قوم دے لکھاریاں دیاں لکھتاں وچ

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی پنجابی

☆ ڈائریکٹر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

ایہد اُکس دسد اے۔ سلیم خان گئی (مرحوم) دا شمار ایسے لکھاریاں وچ اے جنہاں داناں پنجابی زبان تے ادب وچ سرکڈھواں اے۔ پنجاب دی ونڈ مگروں اوہناں دا سمارٹڈھلے کہانی کاراں وچ اے جیہناں وس ویلے دے سماج تے لوکاں دی حیاتی نوں بھرویں ڈھنگ بیانیا۔ سلیم خان گئی دا لکھن ڈھنگ بھرواں، سادہ تے رواں اے۔ اوہناں دیاں کہانیاں دا اگھڑواں عنصر برصغیر پاک ہند دی ونڈ اے۔ اوہناں اجو کے سائنسی دور وچ وی سماجی قدراں نوں نہیں وساریا۔ اوہناں سماجی کچھ تے ڈاڈا ہتھ پایا جس پاروں اوس دور دا سماج ٹردا پھر داتے بولد ا دسد اے۔ کامیاب کہانی کار، ناول نگار، دانشور، محقق، نقاد تے ریڈیو دے پروڈیوسر ہون پاروں اوہ سماج دا اخلاقی کچھ نیڑیوں وکھان دے عادی سن۔

پنجابی نال پیار کرن والی ایس ہستی دا جنم 29 جون 1932ء نوں پنڈ جین پور (انڈیا) وچ ہويا۔ اوہناں دا پیدائشی ناں محمد سلیم خاں سی جیہڑا بعد وچ سلیم خاں ہو گیا۔ ادبی رسالیاں وچ لکھن پاروں اوہ سلیم خاں گئی ہو گئے۔ مُراد بلوچ دے قلمی ناں نال دی لکھ دے رہے۔ مڈھلی تعلیم پنجویں تیکر پرائمری سکول جھبکراتوں لتی، فیر ہندوہائی سکول دورا نگلا، گورداس پور داخل ہو گئے۔ نوویں جماعت وچ پڑھ رہے سن تے پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے شکر گڑھ آوے۔ باقی تعلیم ایم۔ اے تیکر پاکستان آ کے پوری کیتی۔ سکول تے آرمی دی نوکری توں بعد ریڈیو پاکستان وچ ملازمت کیتی او تھے ای اسٹیشن ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ اوہناں دی شخصیت دا ہر پہلو جمن توں مرن تیک ہمہ گیر تے من بھاونار ہیا۔ علم ادب دی کامی ہستی 29 جنوری 2010ء نوں لہور وچ 77 سال دی عمر وچ دل دا دورہ پین نال چلاؤنا کر گئے اوہناں نوں مقبرہ جہانگیر دی کندھ دے نال ای دفنایا گیا۔

پنجابی کہانی پنجاب دی بھوری مٹی دے نمیر وچوں پھٹی اے، ایہ پنجاب دی دھرتی دی خشبو دی سیہان اے۔ خشبو وچ پنکرن والی کہانی پنجاب دی ریتل، روایت، ریت تے سبھا وچ گئی اے۔ جس کہانی دا پنجاب دی ریت نال سمبندھ نہیں اوہ کہانی ویلے دے دریا وچ سسی دے گھرے وانگ ڈب جاندی تے گھر جاندی اے۔ مٹی پر مٹی اے کہ اپنے اندر لگے جذبیاں دا جیہڑا صحیح تے سچا اظہار ماں بولی وچ ہوسکد اے اوہ دو جی زبان وچ کدے وی نہیں ہوسکد اے۔ ایسے پاروں گئی ہوراں ماں بولی وچ لکھنا شروع کیتا، اوہناں اجیہیاں دی چون کیتی جنہاں دی پنجابی زبان نوں اوس ویلے لوڑ سی جیویں پنجابی وچ شاعری تے بہت سی پرنش دا وجود نہ ہون دے برابر سی۔ ایس کچھ

نوں پورن لئی اوہناں پنجابی نثر وچ اُچھا کم کیتا۔ جتھوں تیکر سلیم خاں گئی دے افسانیاں دا تعلق اے افسانہ نثری صنفوں وچوں اجوکی صنف اے جہدا پنجابی زبان وچ اوس ویلے تیکر کوئی وڈا بھنڈا نہیں سی فیروی اوہناں افسانے دیاں دو کتاباں ”لہودی خُشبو“ تے تڑدے پیر“ پنجابی زبان تے ادب نوں دان کیتیاں۔ دونوں کتاباں وچ کہانیاں دا مڈھ مہان کہانی کار سجاد حیدر ہوراء دی گل موجب لبھدا اے:

”جس کہانی وچ کوئی پچھلی وارتا بیان کرنی ہووے اوہدے وچ بازگشت

(FLASH BACK) شروع وچ ای نہیں لیاوئی چاہیدی۔ پہلوں گل

حال دی گھڑی توں شروع کیتی جائے تے کجھ چرگروں پچھلے سَمے دی وارتا

بیان ہووے۔“ (1)

سلیم خاں گئی ہوراء وسیب وچ وسدے لوکاں دی حیاتی دے اڈواڈ پہلواں نوں کہانیاں دا موضوع بنایا۔ زبان بڑی سادی، سہل تے عام فہم اے، اوہناں دیاں لکھتاں ناول ہووے یاں افسانہ اوہناں دے پاتر وسیب دے جیوندے جاگدے پاتر نیں۔ سلیم خاں گئی حقیقت نگاری دی افسانوی روایت نال جڑے افسانہ نگار نیں۔ اوہناں دے کول حیاتی دا ڈوہنگا مشاہدہ اے۔ انسانی مزاج تے انسانی رشتیاں دیاں رمزماں جاندے سن لکے اُتار چڑھاؤ گوہ نال ویکھدے تے افسانیاں راہیں سامنے لیاندے۔ اوہناں دے پنجابی افسانیاں دی پہلی کتاب ”لہودی خُشبو“ اے۔ کتاب پہلی واری 1973ء وچ پنجابی ادبی لیگ، لاہور وٹوں چھاپے چڑھی تے 174 پٹیاں دی کتاب اندر گل 20 افسانے سن۔ کتاب دا انتساب افضل احسن رندھاوا ہوراء دے ناں اے۔ ایس دا مکھ بند شاعر بنام افسانہ نگار دے عنوان پیٹھ مشہور شاعر تے سوجھوان ڈاکٹر رشید انور ہوراء لکھیا۔ دوجی واریہ کتاب گئی ہوراء دی دھی شگفتہ گئی ہوراء دے اُدھم نال سُلکھ بک میکرز، لاہور وٹوں 2020ء وچ چھاپے چڑھی جہدے 102 پٹے نیں، ایس وچ ڈاکٹر رشید انور دے مکھ بند توں بعد شگفتہ گئی ہوراء کجھ میرے وٹوں دے عنوان پیٹھ اک ہور مکھ بند لکھ کے اپنی چاہ دارنگ الکیا۔ بقول دیویندر اسر:

”کہ ہر افسانے کا محور انسان ہوتا ہے۔ جس کے گرد ساری زندگی گھومتی

ہے۔ افسانے کا یہ انسان ہی ہے جو سیاسی اور معاشی زندگی بسر کرتا ہے۔

ضمیر کی چھن محسوس کرتا ہے یا اس کا گلا گھونٹتا ہے۔ لاشعور کا غلام بن کر عمل کرتا ہے یا شعوری طور پر کوئی قدم اٹھاتا ہے اور یہ بھی ممکن ہے کہ زندگی کے بارے میں اس کا تمام تر رویہ غیر اعتدالی یا غیر اخلاقی ہو۔“ (2)

سلیم خاں گئی دے اسلوب دا خاص کمال اوہناں دی سادگی، دھیمپن تے سوکھ اے۔ افسانے نوں ہولی ہولی فطری کچھ نال اگے ودھاندے تے واقعاں نوں عملی حیاتی کچھوں سامنے لیاندے۔ عنواناں دی چون حیاتی آمیز اتے حیاتی آموز نقطہ نظر نال ترقی پسند افسانہ نگار سن۔ اوہناں دے افسانے سادہ تے سوکھے ہوں پاروں حیاتی دے موکلے کینوس دا احاطہ کردے نیں، اوہناں دے اسلوب سرکڈھویں سن۔ گئی ہوراں دے کردار حیاتی دے کردار نیں ایس لئی اوہناں دی گھڑت وچ حقیقت نگاری نمایاں اے۔ کردار نگاری دافن سرکڈھواں اے اوہ کردار اں نال حیاتی دے وکھرے وکھرے پکھاں نوں پیٹ کردے دسدے۔ حیاتی دے وکھرے رنگاں نوں افسانیاں وچ سموندے۔ کردار ہر رنگ تے ہر حال وچ وکھرے تے افسانیاں دے پلاٹ خاص اہمیت دے حامل سن۔ واقعاں دی ترتیب نوں انج سامنے رکھدے کہ کوئی خلاء نہ رہندا۔ قاری دی توجہ افسانے اُتے ہر ویلے رہندی۔ سلیم خاں گئی دیاں کہانیاں دراصل اوہناں نال واپڑیاں نکلیاں گلاں تے واقعاں اُتے مبنی نیں جیہڑیاں سہ دامنہ مہاندرا سامنے لے آؤندیاں نیں۔ سید اختر جعفری موجب:

”سلیم خاں گئی دے افسانیاں دا مجموعہ ’لہو دی خوشبو‘ آپنے نویکلے پن پاروں بہت مقبول ہویا۔ جیہدے وچ ساڈے آل دوالے دی حیاتی تے اوہدے مسئلیاں دا بڑا خوبصورت بیان اے۔ ایہناں افسانیاں دا کچھو کڑ بھانویں سماجی تے عمرانی اے پر کردار اں دی گل کتھ تے پنجابی زبان اوہناں دے علم تے بُت موجب نہیں جا پدی۔“ (3)

انعام الحق جاوید ہوراں وی گئی ہوراں بارے لکھیا:

”سلیم خاں گئی دے افسانیاں دا مجموعہ ’لہو دی خوشبو‘ خاصا اہم اے۔ ایہدے وچ چھوٹے چھوٹے فقریاں راہیں وڈے وڈے مسئلیاں تے قلم

چکيا گيا اے‘ (4)

گمی ہو راں کول چھوٹے کینوس تے وڈی گل کہن دا سلیقہ موجود اے۔ اوہناں نہ صرف اختصار پسند کیتا سگوں گھٹ اکھراں وچ اپنی گل اپڑان دی قدرت رکھدے نیں۔ کہانی وعدہ، اک صفحے دی وی نہیں پر اک صفحے توں وی گھٹ کہانی وچ لکھاری نے پوری کہانی کہہ چھڈی تے بھرویں انگوں کہہ چھڈی اے۔ کہانیاں وچ براہ راست نفسیاتی پکھوں ونگیاں وی موجود نیں۔ فرائیڈین اثراں پاروں نفسیاتی حوالیاں تے نفسیاتی مطالعیاں نوں بنیاد بنایا۔ اوہناں دیاں کہانیاں دے پلاٹ دیاں کڑیاں مربوط نیں۔ پاتر حقیقی حیاتی وچوں نیں۔ کردار تے اوہناں دی بول چال عمر، شخصیت تے نفسیات موجب اے۔ زبان تے مکان دی وحدت دا خیال رکھیا گیا۔ گمی ہو راں کہانی وچ انجام اُتے ڈھیر توجہ دتی کیوں جے کہانی وچ جیہڑا تجسس رکھیا جاندا اے اوہدے کارن اچانک انکشاف ہوندا اے کہ اوہ تعجب تے حیرانگی والا ہوئے۔ اوہناں جزیات نگاری دے فن نال افسانے نوں ڈھیر سوہناتے حقیقی بنایا۔ لکھاری نے اپنیاں کہانیاں وچ جزیات نگاری توں وی بھرواں کم لیتا۔

اوہناں افسانیاں وچ مکالمہ نگاری دا گھٹ توں گھٹ سہارا لیتا ایہہ نہیں کہ اوہ ایس فن توں نا بلد سن سگوں اوہناں دا پلاٹ تقاضا کردا کہ مکالمیاں نوں بھاری ناں کیتا جاوے۔

”جہاں کہانی کاراں نے اپنا رشتہ پنڈ دے موچی، تیلی، کمھیار، لوہار تے ترکھان نال توڑ لیا اے اوہناں نے ریت نالوں سا کا گیری توڑ لئی۔ جس درخت دی جڑ مٹی وچ نہیں ہووے گی اوہدے اندر تے اوہدیاں رگاں وچ دھرتی دی خشبو نہیں ہووے گی۔ سچ مچ جس کہانی چوں ایس ماں دے دُده دی خشبو نہیں آوندی اوہ ایس پنجاب دی کہانی نہیں ہو سکدی۔ ساڈے گنتی دے ترے چار پنجابی کہانی کاراں جے نیں جہڑے ریت دے ایس رشتے نوں پلے بٹھی پھر دے نیں تے ریت نوں نبھایا اے مثلاً افضل احسن رندھاوا، سلیم خاں گمی، حنیف باوا وغیرہ وغیرہ۔“ (5)

افسانہ ’لہودی خشبو‘ وچ کئی پاتر سوانیاں دے نیں اوہناں دے کئی روپ نیں، گھریٹھی سوانی توں لے کے

بازار وچ بچن والی سوانی دے پاتراں تک گل کیتی۔ کدھرے جا پدا اے کہ گل چہرہ دی گھر بیٹھی سوانی گل چہرہ تے ’نھیرا‘ دی بازاری سوانی مائی بشیراں اگواں پاتر دے دور وپ نیں۔ مائی بشیراں تے ہے ای بُرائیاں دی جڑ پُر گل چہرہ جیس دا اصل ناں شریفاں اے اوہدے گھر دا ماحول ایہو جیہا اے کہ کدھرے کدھرے اوہدے پاتر اُتے شُبہ ہووَن لگ جاند اے۔ یکسانیت پکھوں ’لوفر‘ تے ’پیارو‘ وچ وی کافی سانجھ اے، سانجھ نکلے تے وڈھے طبقیاں وچکار پایا جاون والا ذہنی فرق اے۔ وڈیرے تے امیر غریباں نوں ہمیش توں ای نیچ تے گھٹیا سمجھدے آئے۔ وسیب وچ ہووَن والے کسے وی جرم یاں برائی نوں بغیر پڑچول کسے غریب دے سر مُردتا جاند اے لکھدے نیں۔

”ماسی جعد رانی! تینوں یسوع مسیح دی قسم کسے ہو رنال ایہہ گل نہ کریں

کیوں پئی ایہدے وچ رخسندہ دی بے عزتی اے۔“ (6)

لو فر نہیں چاہندا کہ لوکاں نوں پتہ چلے کہ ایہ ناجائز بچہ چوہدری دولت علی دی دھی دا اے، نہیں تاں اوہ بدنام ہو جائے گی۔ 'پیارو' وچ اک ٹھیکیدار اللہ دتہ عرف پیارونوں محض ایس واسطے ماریاتے ظلم کیتا کہ اوہ غریب ہو کے اوس دی دھی نال پیار کیتا ٹھیکیدار جد دھی واجرم دیکھیا تے فیر لگان لئی ڈھال بنا کے اوس نال دھی داویاہ کردتا۔ غریب تے امیر دا ایہ جھگڑاتے ایہ تعلق اک ایسا نیورس اے جیہڑا بڑی دیر توں وسیب دا حصہ اے؛

”جدا وہ واہنڈے جاندا اے، میں اوہدی مجھدی راکھی کرناواں!!“ (7)

’اُنھا موڑ‘ وچ پنڈ دا مولوی اُنھا ہو گیا ہر وڈے توں وڈے ڈاکٹر کولوں علاج کروا کے وی نظر واپس نہ آئی پر پنڈ دی چوہڑی دے پُتر دے کہن تے گوجرانوالہ امریکی پادریاں دے ہسپتال وچوں اکھاں دا اپریشن کروان توں بعد کمرے وچ آ کے مولوی ہوراں کچھ سُر ت سنبھالی کتّاں وچ واجاں پین لگیاں۔ بقول لکھاری:

”یادری کہ رہیا ہے: ’اکیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔“

چھوٹا ڈاکٹر کہہ رہی تھی: 'اکیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔'

نرس کہہ رہی سی: 'اکھیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔'

کمیاؤنڈر کہہ رہی تھی: 'اکیہاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔'

خادم کہہ رہی تھی: 'اکیسویں ویں صدی مسیح دین والا ہے۔'

جان کہہ رہی تھی: ’اکیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔
 اواز اں دا ایہہ واورولا پنج دن قائم رہیا۔ چھویں دن جد پئی کھلی، مولوی
 ہوراں دیاں اکیاں وچ نور آچکیا سی، پراوہ آپ نور الہی توں نور مسیح بن
 چکے سن۔‘ (8)

انسان دیاں ذاتی مجبوریں بعض ویلے اینیاں سر کڈھویاں ہو جاندیاں نیں کہ اوہ مذہب اُتے دی حاوی ہو
 جاندیاں نیں۔ کہانی پانی دے پہاڑ، سداجیون والی کہانی اے۔ ایس وچ تمثیلی رنگ ورتدیاں سینتاں راہیں مُلک وچ
 وسن والیاں اڈواڈ طبقیات دے غیر ذمہ دارانہ روئے نوں نشانہ بنایا گیا اے۔ کہانی وچ باقی کہانیاں وانگوں منظر نگاری
 بوہت پچے ڈھنگ نال دسدی اے۔

’لہودی خشبو‘ وچ پینڈو تے شہری وسیب دے ٹاکرے توں ہٹ کے اڈواڈ روایتی مسئلیاں نوں چھیڑیا گیا
 اے۔ ’لہودی خشبو‘ راہیں جا پدا اے کہ اوہ ماں بولی نوں لہودی سچی خشبو دے کے ہمیش لئی اٹکلے سیوک بن گئے۔ جدوں
 محبت معرفت دے درجے تے اُڑ جائے فیر عشق بن جاندی اے تے ’لہودی خشبو‘ ورگا کہانیاں دا مجموعہ سامنے آؤندا
 اے۔ گئی ہوراں دیاں کہانیاں ویلے دے پنڈاں تے شہراں دی جیوندی جاگدی وسوں تے رسماں رواج اں دی تصویر
 نیں۔ ’لہودی خشبو‘ دیاں کہانیاں وچ جادو اے؟ اج تیکر آون والے جواب کدی وی پورا اطمینان نہیں دے سکے۔ جادو
 دی کیمیا وی بھلا کدی بیان ہوئی اے؟ بقول ممتاز شیریں:

”صرف اچھا مواد یا اچھی تکنیک کسی افسانے کو اچھا نہیں بنا سکتی۔ کامیاب
 فنکار ہر طرح کے موضوع سے ایک اچھا افسانہ تخلیق کر سکتا ہے۔ وہ بلند،
 عظیم اور گہرے مواد سے ایک معماری طرح مضبوط اور عالی شان افسانے
 کی عمارت تیار کر سکتا ہے۔ وہ نازک اور چھوٹے موضوع سے ایک سنار کی
 طرح نزاکت و نفاست سے تراش کر خوبصورت اور نازک زیور کی مانند
 افسانہ تخلیق کر سکتا ہے۔“ (9)

سلیم خان گئی دی دوجی کتاب ’تُر دے پیر‘ پہلی وار پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور وٹوں 1994ء وچ

چھاپے چڑھی تے ایس دا دیاچہ پہلی گل دے عنوان پیٹھ محمد آصف خاں ہوراں لکھیا اے۔ 203 پتیاں دی کتاب وچ گل 24 افسانے نیں۔ ایہ کتاب دوجی وار 2021ء وچ سلیکھ بک میکرز، لہورتوں شگفتہ گمی لودھی ہوراں دے آہر نال چھپی۔ ایس ایڈیشن دے گل 176 پتے نیں۔ 'نثر دے پیر' وچ لکھاری نے موضوع تے بدلے پر کدھرے کدھرے ایسے موضوع نیں جیہڑے 'لہودی خشبو' دا خاص حصہ نیں جیویں انڈیا تے پاکستان دے لوکاں دی آپسی سانجھ دونوں پنجاباں دے واسیاں دی سانجھ۔

'لہودی خشبو' تے 'نثر دے پیر' وچکار 21 ورھیاں دی تھہ اے ایس لئی 'نثر دے پیر' تیکر اپڑ دیاں لکھاری افسانے دی دنیا وچ ایسا گنگڑا ہو گیا کہ اوہ نہ صرف کہانی نوں روانی نال تے سلیس اکھراں راہیں بیان کر کے قاری تیکر اپڑ اسکے سگوں پکیر اخیال اے کہ ہوا دے نثر دے پیراں دی وڑک دی صاف سنے تے قاری نوں کامیابی نال سناون دا گن وی رکھے کہانیاں دی لمبائی وی 'لہودی خشبو' نالوں ودھ اے کجھ کہانیاں اوہناں دے سفر نامے دیس پردیس تے 'سیاچن دی چھتر چھانویں' لکھیاں نیں 'گیانی میرا یار'، 'نثر دے پیر'، 'بوہا کھلا رکھنا'، 'لیڈی' تے 'نیاریا'۔ 'نثر دے پیر' دا پہلا افسانہ 'لکھیاں مچھاں' اوس جوان دی کہانی جیہڑا لہور وچ پڑھیا جد پند آیا تے اوہ دے چاچے ہاشم خان نے اپنی دھی رضیہ نال اوہدی منگنی کیتی۔ اوہ فوج وچ لیفٹیننٹ ہو گیا تے کشمیر دے محاذ اُتے دشمن نال لڑدا شہید ہو گیا جدوں اوہدی لاش گھر آئی۔ پنجاب دی زنانی ہمیش اپنے کھسم نوں بہادر، جوانمرد تے عزت مند ویکھنا چاہندی سی۔ ایس لئی رضیہ نے اوہدیاں مچھاں نوں شہادت مگروں تاؤ دتا ایہ عمل افسانے دا نقطہ عروج اے۔

مرقع نگاری مرکب طرز دے اظہار داناں اے، ایہ ادبی صنف نہیں۔ لکھاری کسے انسان یاں منظر دی تصویر کشی کر دیوے تے اوہ نثر دیاں پھر دیاں دسدیاں نیں، مرقع نگاری اکھواندی اے۔ گمی ہوریں گھٹ لفظاں وچ بوہت وڈی تصویر بنا دیندے۔ فنکاری تے چابک دستی نال مرقع کھچدے قاری اوہناں دے فن دالو ہانن تے مجبور ہو جاندے۔ 'نثر دے پیر' وچ مرقع نگاری دیاں ڈھیر ونگیاں دسدیاں نیں۔ 'نثر دے پیر' وچ بندے تے ماحول دیاں تصویراں ہل دیاں چلدیاں تے فعال دسدیاں نیں جیویں مرقعے آپ اپنی زبان توں بول رہے ہوں۔

'نثر دے پیر' دے افسانے 'راکھیل' دی ہیروئن میڈم تجلی تے 'شریف زادی' دی زرقاء، دونوں کردار آپس وچ بوہت حد تیکر رلدے ملدے نیں۔ میڈم تجلی چوہدری رحمت علی دی راکھیل سی چوہدری امیر ترین بال بچے داری۔

میڈم تجلی پہلے تھیڑ وچ نچدی سی فیر چوہدری ہوراں اوس داسا رخر چہ چکیا اوس تھیڑ چھڈ دتا۔ قتل دے پرانے کیس کھلن پاروں تجلی داناں وی وچ آیا تے اوس چوہدری دے دوست نوں مدد دا آکھیا۔ دوست نے آکھیا کہ میں تینوں بچالواں گا پر جے توں چوہدری نوں چھڈ دیویں۔ ایس تے تجلی بولی:

”مینوں عدالتاں، کچھریاں تے تھانیاں کولوں بڑا ڈر آؤندا اے۔ مینوں

ایہناں کولوں بچاؤ میں تہاڈا کم خوشی نال کراں گی۔“ (10)

ایس توں بعد تجلی چوہدری نوں چھڈ کے چلی گئی۔ انج ای ’شریف زادی‘ وچ زرقا دا کردار اے جیہدے کول تھو خان آندا جاندا سی تے باقاعدہ اوس نوں خرچہ بھجواندا سی۔ جدوں تھو خان نے حج کر لیا تے اوس اوہدے کول جانا چھڈ دتا۔ جدوں پلس دے چھاپے پین لگے تے اوس نکاح داسو چیا فیر تھو خان نوں کرایے تے مکان دا آکھیا۔ تھو آکھیا کہ تینوں کرایہ دین دی لوڑ نہیں میں اک ادھا گیڑا تیرے کول لالواں گا پر زرقا غصے نال بولی کہ مینوں ایہ گل نہیں منظور کہ کوئی حاجی پاجی بنے، تے چلی گئی۔ ایس کہانی اندر لکھاری نے وسیب دے منافقانہ رویے دی بھرویوں عکاسی کیتی اے۔

کہانی ’آس‘ اندر دو بھراواں دی آپسی پیار محبت گوڑھی دکھائی اے۔ جدوئہ ہوئی غلام رسول دی عمر ویہہ ورھے تے حسن خاں اوس توں دو ورھے چھوٹا سی، جان بچاندے دوڑ دے رہے آخر حسن خاں دے پیر وچ کنڈا گھب گیا۔ غلام رسول راوی ٹپ کے پاکستان دی حدود وچ آ گیا۔ پندرہ ورھے لنگھ گئے پروڈھے بھرائے ویردی آس نہ چھڈی۔ انڈیا والے بارڈر تے لوہے دی باڑا لاکے بارڈر نوں بند کر رہے سن۔ ایس تھاں کہانی نوں نواں موڑ دتا تے اچانک انہونی ہوئی، ادھی رات توں بعد جد ہنیرا گھپ ہو گیا تے غلام رسول ویکھیا کہ فوجی جوان تے نال اک سوانی گھوڑے اُتے بیٹھے آ رہے نیں۔ فوجی نے آکے السلام وعلیکم آکھیا تے غلام رسول نے جواب دتا۔ سکھ فوجی نے گل شروع کیتی:

”میں ہاں صوبیدار بشن سنگھ ایہہ میرا ٹبر اے۔ میں انڈین آرمی چھڈ آیا ہاں

پر میرا اصل ناں حسن خاں اے۔ اوہدے ہو رکھ کہن توں پہلے غلام رسول

چھیتی نال بولیا توں غلام رسول دانکا بھرا ایں تے میں غلام رسول آں باقی

گلاں پھیر کر اے گے۔“ (11)

لکھاری نے دونوں بھراواں داسچا پیار توڑ چاڑھیا تے درس دتا کہ دل وچ سچی محبت تے کچی اڈیک ہوئے تے قدرت وی بندے داسا تھ دیندی اے تے بندے دی آس پوری ہو کے رہندی اے۔ چنگے افسانے لئی کردار اں دے نال منظر نگاری دے فن دی ڈھیر لوڑ اے کیوں جے افسانہ نگار جس تہذیب، تمدن تے خطے دی حیاتی بیان کردا اے اوس دامہاندر منظر نگاری ای سامنے لیاندی اے۔ چنگی منظر نگاری راہیں قاری اپنے آپ نوں اوسے ماحول وچ ٹردا پھر داجا پدا اے۔ گمی ہوراں کول سہولت سی کہ اوہ جس وسیب نوں مجسم کردے اوہ آپ اوس داحصہ رہے۔ ایس لئی اوہناں دیاں کہانیاں وچ ویلے دے پنجاب دی وسوں دی منظر کشی اے جیہڑا ہولی ہولی اکھاں توں پروکھا ہوندا جا رہیا اے۔ گھوڑی، دھوڑ تیرے قدماں دی، وعدہ، کلکیاں، انساں، پیلی ملائی والا ددھ، کوٹ مولو سکول، ذیلدار وچ جیہڑی رہتل دکھائی گئی اے اوہ اج ناہوون دے برابر اے۔ اک ویلے ایہ رہتل پردھان سی پر مان اے کہ رہتل دا پورا مکھ مہاندر گمی ہوراں دیاں لکھتاں راہیں سدا سامنے رہوے گا۔ گمی ہوراں جزیات نگاری تے وی خاص توجہ دتی اے۔ ایس خوبی پاروں اوہناں دی ہر لکھت اُچی کوٹی تے کھلوتی دسدی اے۔

مکالمہ نگاری افسانے وچ ڈرامے دی ادبی صنف توں آئی، مکالمے افسانے دی لازمی خصلت نہیں مکالمہ نگاری توں بغیر افسانے دافن مکمل نہیں البتہ کردار اں تے نفسیات نوں نمایاں کرن لئی شخصیت دی گل بات دا انداز قاری نوں دکھان لئی مکالمہ نگاری اہم اے۔ گمی ہوراں دے مکالمیاں وچ کو ملتا موجود اے اوہناں کہانیاں وچ مکالمیاں دے نال ڈوہنگا نفسیاتی اثر چھڈیا جہدی مثال گھٹ لکھدے نیں:

”دُئیں کیہ کم کردے او؟“

میں پچھلے دوڈھائی مہینے توں بیکار آں۔

بیکار ہون توں پہلاں کیہ کردے سی؟

دراصل پہلے وی بیکار ساں

بیکاری توں پہلے کیہ کردے سی؟

میں پڑھدا ساں۔“ (12)

کہانیاں وچ اکھر سادہ اے پر کدھرے کدھرے اجھے اکھروی ورتوں وچ لیاندے نیں جیہڑے اج دی نسل دی اکھوں پر وکھے ہو چکے نیں مثلاً گچی، مچکوڑنا، چھڑ پھڑا وغیرہ ایہ افسانے پنجاب دی پینڈ ورتل دا گھلا ڈھلا اظہار نیں لکھاری نے حقیقتاں نوں افسانوی ڈھبوں سوہنے تے پچھے ڈھنگ بیانیا اک وافر پتیاں حقیقتاں بن کے سامنے آئے حنیف چوہدری ہوناں دی رائے اے۔

سلیم خاں گمی ادب برائے زندگی دے قائل سن صرف دل موہنا نہیں جاندے سن سگوں دماغ تے ذہن نوں وی روشن کرنا چاہندے سن۔ یقین رکھدے سن کہ ادب دے نال حیاتی وچ نکھار لیاند ا جاسکدا اے۔ خاص قسم دی مقصدیت اوہناں دیاں کہانیاں وچ موجود سی۔ کہانی لکھن دے فن توں جانوسن تے کہانی قاری تیکر انج ا پڑاندے سن کہ قاری اک لمحے لئی وی طلسم توں باہر نہیں آسکدا اسی جد تک کہ اوہ کہانی آپ اوس نوں کسے انت تیکر نہ ا پڑا وے۔ گمی ہوریں اپنیاں کہانیاں وچ اجھی دلچسپی پیدا کر چھڈ دے نیں کہ قاری کہانی نوں ختم کیتے بنا نہیں رہندا۔ قاری اوہناں دے نال ٹردا اے ایس لئی اوہناں دیاں کہانیاں ہمیش لئی امر ہو گئیاں۔ کہانیاں وچ اجھے موضوع سامنے لیاندے گئے جیہڑے ہمیش ہر وسیب وچ کسے نہ کسے ڈھنگ موجود نیں۔

حوالے

- 1- سجاد حیدر، چونویاں کہانیاں، لاہور: ادبی بورڈ، 1986ء، ص 10
- 2- دیوندر اسر، ہندوستان میں اُردو افسانہ، مشمولہ: اُردو روایت اور مسائل، (مرتب) گوپی چند نارنگ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2011ء، ص 588
- 3- سید اختر جعفری، ڈاکٹر، نویں زاویے، لاہور: ایمپوریم پبلشرز، 2001ء، ص 444
- 4- انعام الحق جاوید، پارکھان، لاہور: اکیڈمیک پریس، 1980ء، ص 50
- 5- حنیف چوہدری، پنجابی کہانی دی ٹور، مشمولہ: عالمی پنجابی کانفرنس 1986ء، (مرتب) اقبال قصے تے جمیل احمد پال، (مرتب) اقبال قیصر تے جمیل احمد پال، لاہور: کلاسیک، 1988ء، ص 541-540
- 6- انعام الحق جاوید، پارکھان، لاہور: اکیڈمیک پریس، 1980ء، ص 64

- 7 اوہی، ص 73
- 8 اوہی، ص 76
- 9 ممتاز شیریں، ناول اور افسانے میں تکنیک کا تناؤ، مشمولہ: اُردو افسانہ روایت اور مسائل، (مرتب) گوپی 8
چند نارنگ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2011ء، ص 33
- 10 سلیم خان گمی، ٹردے پیر، لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1994ء، ص 168
- 11 اوہی، ص 188
- 12 اوہی، ص 42